

ARAŐTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 31, Sayı: 1, Sayfa: 525-540, OCAK – 2021
Makale Gönderme Tarihi: 04.05.2020 Kabul Tarihi: 07.12.2020

HARPUT ARTUKLU EMİRİ BELEK GAZİ'NİN HAÇLI LİDERLERİNİ TUTSAK ETMESİ

Captivity of the Crusader leaders by Artuqid Aamir Balaq Ghazi of Harput

Sebahattin ÇELİK¹

ÖZ

XII. yüzyılın ilk çeyreğinde, Abbâsî Hilâfeti'nin İslâm ülkeleri ve yöneticileri üzerinde etkisinin azalıp bittiği, Selçukluların birlik ve bütünlüğünü kaybedip iç meseleleriyle uğraştığı, Haçlıların Ortadoğu'da terör estirmelerini ve İslâm topraklarında yayılmalarını önleyebilecek istikrarlı bir kuvvetin kalmadığı, Müslümanların Haçlı baskısı altında can ve mal güvenliklerinin tehlike altında olduğu bir dönemde Harput'ta bir lider ortaya çıktı. Bu lider, yiğitliği, cesareti ve akıllılığı ile Haçlı ordularını durdurdu; Kudüs kralı, Urfa kontu ve Birecik senyörünü tutsak ederek Haçlıların korkulu rüyası haline gelen Harput Artuklu Emiri Belek Gazi'den başkası değildi. Temel ve güncel kaynakların derlenmesi suretiyle hazırlanan çalışmada, Türk tarihinde yeterince adından söz edilmediğini düşündüğümüz bu büyük kahramanı tanıtmak amaçlanmış, onun Haçlılara karşı bitmek tükenmek bilmeyen mücadelesi esnasında Haçlı liderlerini tutsak alması, Doğu Anadolu'ya doğru yayılmalarını önlemesi, el-Cezire bölgesinde eşkıyalık yapan Ermeniler ile Halep'te fitneye sebep olan Bâtıniler tehlikesini önlemek suretiyle huzur ve asayışı temin etmesine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Haçlılar, Baudouin, Joscelin, Belek Gazi, Harput

ABSTRACT

In the first quarter of the XIIth century, at a time when the influence of the Abbasid Caliphate on Islamic countries and rulers wear off, the Seljuks lost their unity and integrity and dealt with their internal affairs, there was not any stable force left that could prevent the Crusaders from terrorizing the Middle East and spreading in the Islamic lands and the security of Muslims' lives and properties was in danger under the Crusader pressure, a leader came in sight in Harput. This leader was none other than Artuqid Aamir Balaq Ghazi of Harput who stopped the Crusader armies with his bravery, courage and intelligence and who became the fearful dream of the Crusaders by capturing the King of Jerusalem, the Count of Edessa and the Seigneur of Bira. The study, which is prepared by compiling fundamental and current sources, aims to introduce this great hero whose name, we think is not mentioned enough in Turkish history. The study sheds light on his endless struggle against the Crusaders and capturing their leaders during, to prevent them from spreading to Eastern Anatolia and his ensuring peace and order by chastening Armenians who were bandits in the al-Jazeera region and by means of preventing dangerous of the Batinis who caused strife in Aleppo.

Keywords: Crusaders, Baudouin, Joscelin, Balaq Ghazi, Harput

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsü, e-posta: sebahattin_celikcbu@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0300-0113>

Giriş

XI. yüzyılda Ortadoğu'ya hâkim olan Selçukluların, önce bilge vezirleri Nizâmülmülk ardından sultanları Melikşâh'ın birer suikast ile öldürülmeleri sonucunda (1092), bölgede büyük bir kaos ve otorite boşluğu oluşmuş, Selçuklu hanedan üyeleri arasında taht mücadelesi sürerken Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu'daki Selçuklulara tabi Türkmen beylikleri ve atabeylikler arasında da üstünlük mücadelesi ortaya çıkmıştı². Türk dünyasının içinde bulunduğu bu karmaşa esnasında Papa II. Urbanus, 1095 yılında düzenlediği Clermont Konsili ile Avrupalılara hitap ederek, kâfirlerin baskısı altında zulüm gören din kardeşlerine yardım etmenin erdemli bir davranış, İsa aşkına onun mezarını kurtarmanın kutsal bir görev olduğunu söylemiş, bu görevi yerine getireceklere zengin doğuya gitmeleri durumunda günahlarından kurtulup para ve toprak sahibi olacaklarını vaat etmiş, böylece Türk-İslâm dünyasına karşı dinî, siyasî, ictimai ve iktisadî sebeplere dayanan Haçlı Seferleri başlamıştı³.

Papanın bu çağrısıyla harekete geçen Batı'nın feodal beyleri hazırlıklarını tamamladıktan sonra beş büyük ordu halinde Doğu'ya doğru yola çıktılar. Değişik tarihlerde Bizans İmparatorluk başkenti İstanbul'a gelen ve burada İmparator Aleksios Komnenos ile görüşerek ona vassallik yemini eden Haçlı liderleri, İznik, Dorylaion (Eskişehir) ve Konya üzerinden Antakya önlerine gelerek şehri kuşatma altına aldılar ve 3 Haziran 1098'de ele geçirdiler⁴. Antakya'yı Haçlılardan kurtarmak için Musul Emîri Kürboğa komutasında gelen orduda Artuk Beyin torunu Belek b. Behram'da bulunmaktaydı. Ne var ki bu ordu Haçlıları durduramamış, onların Antakya ve civarını ele geçirmelerine mani olamamıştı. Haçlılar, 10 Mart 1098'de Urfa Haçlı Kontluğu'nu⁵ kurdukları gibi burada da siyasî bir oluşum başlatarak Antakya Haçlı Prinkepsliği'ni kurdular. Birinci Haçlı Seferi'nin bu orduları Antakya'dan sonra yollarına devam ederek Kudüs'e ulaştılar. 15 Temmuz 1099'da şehri ele geçirerek Kudüs Haçlı Devleti'ni⁶, 1108 yılında da bir sahil şehri olan Trablusu'da ele geçirip Trablus Haçlı Kontluğu'nu kurdular⁷. Bu dört Haçlı devletine batılı tarihçiler tarafından

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsü, e-posta: sebahattin_celikcub@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0300-0113>

² Ebü Abdullâh el-Azîmî, *Azîmî Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler*, yayımlayan Ali Sevim, TTK Yay., Ankara 1988; Urfalı Mateos, *Vekâyinâme*, çev. Hrant D. Andreasyan, 2. baskı, TTK Yay., Ankara 1987; İzzüddîn Ebû'l-Hasen İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, X-XI, çev. Komisyon, Bahar Yay., İstanbul 1987; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mira'tu'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân*, çev. ve değ. Ali Sevim, TTK Yay., Ankara 2011; Ali el-Bundârî, *Zübdetü'n-Nusrâ ve Nühbetü'l-Üsrâ*, çev. Kıvameddîn Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 2. baskı, TTK Yay., Ankara 1999; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, II, yayımlayan Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2001; Krş. Erdoğan Merçil, "Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devleti'nin Durumu", *Uluslar Arası Haçlı Seferleri Sempozyumu, (23-25 Haziran 1997)*, TTK Yay., Ankara 1999, (ss. 83-90).

³ Papanın nutku için bkz. Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, çev. İlcan Bihter Barlas, *Kudüs Seferi*, IQ Yay., İstanbul 2009, s. 50-52; Harold Lamb, *The Crusade: Iron Men and Saints*, The Country Life Press, New York 1930, s. 5-6; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 2. baskı, çev. Fikret Işıltan, TTK Yay., Ankara 1989, s. 65 vd.; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1. baskı, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 2-3.

⁴ İbnü'l-Esîr, X, s. 231; Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târîh-i Haleb*, II, nşr. Sâmî Dehhân, Dımaşk 1954, s. 136-137.

⁵ Albertus Aquensis, "Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione Emundatione et Retitutione Sanctae Hierosolymitananae Ecclesiae", *RHC Occ.*, IV, Jena-1923, s. 22-23; Krş. Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, I, TTK Yay., Ankara 1990, s. 29 vd.

⁶ A.S. Tritton, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", *Journal of The Royal Asiatic Society*, Paris Jan/Apr.-1933, ss. 69-101/273-305; P.M. Holt, *The Age of The Crusades, The Near East from The Eleventh Century to 1517*, çev. Özden Arıkan, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakandoğu*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s. 22; Haçlıların Kudüs'te yaptıkları katliam hakkında Mateos, "Godefroi'nun şehrin diğer yerlerinde öldürülenlerden başka, sadece Mescidü'l-Aksâ mabedinde 65.000 kişiyi kılıçtan geçirttiğini" (Urfalı Mateos, s. 199) bildirmektedir. Ebü'l-Ferec ise "Süleymân mabedinde 70.000 Arab'ın öldürüldüğünü haber vermektedir". Ayrıca Bkz. Gregory Ebü'l-Ferec, *Abü'l-Farac Tarihi*, II, çev. Ö.R. Doğrul, TTK Yay., Ankara 1999, s. 341.

⁷ Geniş bilgi için bkz. Birsal Küçükspahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2007.

Outremer (Deniz aşırı Ülke) adı verildi⁸. Görüldüğü üzere Belek'in Haçlılarla mücadelesi 1098 yılında başlamış, 1101 Yılı Haçlı Seferleri sırasında da devam etmiş, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ile birlikte diğer Türk beyleri gibi Anadolu'yu istilaya girişen Haçlı ordularının yok edilmesinde, onun büyük katkısı olmuştur⁹.

Emîr Belek'in Harput Artuklu Beyliği'ni Kurması

Selçuklu Sultanı Alparslan'ın ileri gelen komutanlarından olan Artuk Bey¹⁰, Haçlı Seferleri henüz başlamadan Melik Tutuş'un kendisine iktâ olarak verdiği Kudüs'te Artuklu Beyliği'ni kurmuş (1087), hayatta kalan oğulları Muînuddîn Sökmen (Sukmân) ve Necmüddîn İlgazi ile torunu Nûruddevle Belek'i dinî, askerî ve siyasî alanda eğitip yetiştirmiştir¹¹. Artuk Bey'in ölümünden sonra (1091), Sökmen ve İlgazi, Melik Tutuş'un Büyük Selçuklu Sultanlığı için verdiği mücadelede¹² onun yanında aktif olarak yer almış, bu sayede Hısn-ı Keyfâ (Hasankeyf), Mardin, Meyyâfârikîn (Silvan) ve Seruc (Suruç) gibi şehirler kendilerine iktâ edilmiştir. Haçlıların bölgeye gelişlerinden kısa bir süre önce Kudüs'ü Fâtımîlere terk etmek zorunda kalan Artukoğulları (1098)¹³, Urfa ve Mardin'deki topraklarına çekilerek beyliklerini burada sürdürmüşlerdir¹⁴.

Artukoğullarının geldikleri el-Cezire bölgesi, o sırada Haçlılar ile Müslümanlar arasında cereyan eden çarpışmaların en yoğun yaşandığı yerlerdi. Birinci Haçlı Seferi (1096-1099)'nin hedefine ulaşmasının ardından, Urfa ve Antakya Haçlıları kuruldukları günden itibaren topraklarını genişletmek için bölgedeki Müslüman köy ve beldelerine karşı sürekli bir saldırı halindeydiler. Bu süreçte Haçlıların İslâm coğrafyasında tutunup yayılabilmelerinin en önemli sebebi, Müslüman dünyası içindeki tefrikaydı. Müslüman emîrler, Haçlıların bölgedeki etkinlikleri karşısında birlik olacaklarına, kendi aralarında kısır bir çekişme içerisindeydiler. Artuklular da geldikleri bu coğrafyada karşılaştıkları olumsuz şartlar altında varlıklarını devam ettirebilmek adına, kendilerini Haçlılar ile amansız bir mücadelenin içerisinde bulmuşlardı.

Artukluların Haçlılarla ilk karşılaşmaları, Sökmen'in 1097'de yeğeni Belek'e iktâ olarak verdiği, o dönemin büyük ve zengin şehirlerinden biri olan Suruç önlerinde gerçekleşti. Urfa'nın birinci kontu Baudouin de Boulogne, 1098 yılında Suruç'u ele geçirmiş ve burayı Foucher de Chartres (Foulque de Chartres)'in idaresine vermişti¹⁵. Artukoğlu Sökmen ve yeğeni Belek, 1101'de

⁸ Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, XI-XII. kitapların Türkçe çev. Ebru Altan, (Basılmamış Y.L. Tezi), İstanbul 1995, s. 11-12,19-23; Azîmî, s. 32-36; Urfalı Mateos, s. 228-237; İbnü'l-Esîr, X, s. 280-281,331-332; İbnü'l-Adîm, *Zübde II*, s. 130; Ebû'l-Ferec, II, s. 343.

⁹ Işın Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1995, ss. 17-56.

¹⁰ Zahîrüddîn Artuk b. Eksük, Oğuzlar'ın Döğer sülâlesinin beyi idi. Tarihçiler onu "girdiği her savaştan muzaffer çıkan emîr" olarak kaydetmişlerdir. Bkz. İbnü'l-Esîr, X, s. 135; Krş. İbrahim Artuk, *Artuk Bey*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., LIV, Ankara 1988; A. Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları; Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, Ankara 1990, s. 52 vd.; Ali Sevim, "Artukluların Soyu ve Artuk Bey", *Belleten*, LI, TTK Yay., 1990, s. 121-123.

¹¹ Ebû Ya'la Hamza İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl-u Târih-i Dımaşk*, Arapça'dan çev. Onur Özatağ: *Şam Tarihine Zeyl, I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015, s. 44; İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târih-u Meyyâfârikîn ve Âmid (Artuklular Kısmı)*, nşr. Ahmet Savran, Atatürk Üni. Fen-Edb. Fak. Yay., 1992, s. 33.

¹² Sultan Alparslan'ın kardeşi Tâcuddevle Tutuş, 1095 yılında yeğeni Berkyaruk ile giriştiği saltanat mücadelesinde hayatını kaybetmiştir. Bkz. Bundârî, s. 71-86.

¹³ İbnü'l-Esîr bu tarihi 1096 olarak vermektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, X, s. 282.

¹⁴ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 2. baskı, Nakışlar Yay., İstanbul 1980, s. 135,136; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1983, s. 163-164; Coşkun Alptekin, "Artuklular", *DİA*, III, İstanbul 1991, ss. 415-419.

¹⁵ İbnü'l-Esîr, X, s. 267; İbnü'l-Adîm, *Zübde II*, s. 203; *Camîu'd-Düvel*, II, s. 164-165; Krş. Nurettin Ardıçoğlu, *Harput Tarihi*, Harput Derneği Yay., İstanbul 1964, s. 37-38; Runciman, II, s. 29-30; Demirkent, "Belek'in Kürboğa ile beraber Antakya önünde savaştıktan sonra Suruç'a dönmediğini ve Suruç'un 1098 yılında Baudouin'in eline geçtiğini" (Demirkent, *Urfa I*, s. 52) kaydetmektedir.

Suruç üzerine yürüyerek burayı yeniden geri almayı başardılar. Ancak iç kaleye sığınan Ermeniler, Urfa Latin Başpiskoposu Benedictus'un komutası altında Türklere karşı direnişlerini sürdürdüler. Onlara yardım için gelen Urfa'nın yeni kontu Baudouin du Bourg'un kuvvetleri ile Türklere arasında Suruç önlerinde şiddetli bir çarpışma gerçekleşti. Türklerin galibiyetiyle sonuçlanan bu savaşta Foucher de Chartres hayatını kaybetti. Canını zor kurtarıp beraberindeki üç kişiyle Urfa'ya kaçmayı başaran Kont Baudouin, daha sonra Urfa ve Antakya'dan temin ettiği kuvvetlerle yeniden Suruç önlerine geldi. Bu sırada iç kaledeki Ermenilerin huruç edip Türklere saldırmasıyla iki ateş arasında kalan Sökmen ve Belek, Suruç'u Haçlılara terk edip bölgeden çekilmek zorunda kaldılar¹⁶. Suruç'u kaybeden Belek, bir süre sonra Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın çağrısı üzerine, kendisine bağlı kuvvetlerin başında Çankırı'ya giderek 1101 Yılı Haçlı Seferleri'ne katıldı. Anadolu'ya giren üç Haçlı ordusunun imha edilmesinde gösterdiği cesaret ve kahramanlığı ile sultanın takdirini kazandı.

1104 İlkbaharında Maraş'ı ele geçiren Antakya Prinkepsi Bohemund¹⁷ ve Tell-Bâşir (Tılbaşar-Turbessel) Kontu Joscelin¹⁸, saldırılarını bölgedeki Müslümanlar üzerine yoğunlaştırınca, Sökmen ile Musul Atabeyi Çökürmüş, Haçlılara karşı bir ittifak yaptılar¹⁹. Türklerin ittifakını haber alan Haçlı liderlerinden Urfa Kontu Baudouin, kuzeni Joscelin, Antakya Prinkepsi Bohemund ve kız kardeşinin oğlu Tankred, güçlerini birleştirerek Harran'a doğru yola çıktılar. Harran Ovası'nda Belih Çayı kıyılarına geldiklerinde, aralarında Belek'in de bulunduğu müttefik Türk kuvvetlerinin savaş tuzağına düşen Haçlı kuvvetleri kılıçtan geçirildiler (7 Mayıs 1104). Sağ kalanlar ise ya kaçtılar veya esir edildiler. Esirler arasında Baudouin du Bourg ile Joscelin de vardı²⁰. Artuklu kuvvetlerinin kaçan Haçlıları takip ettiği sırada, Çökürmüş'ün adamlarının Baudouin'i kendi çadırından kaçırmasına kızan Sökmen, Çökürmüş ile ittifakını sonlandırıp Haçlıların elindeki Şabahtân bölgesi üzerine yürüdü. Başta Şeyhân Kalesi olmak üzere bölgedeki birçok Haçlı kalesini ele geçirdi. Buralarda birer garnizon kurarak Mardin'e geri döndü. Çökürmüş ise Harran Savaşı'nın ardından, beraberinde esirleri olduğu halde Urfa üzerine yürüdü. Başarısız bir kuşatma girişiminin ardından Musul'a geri döndü²¹. Haçlıların 1101'de Anadolu'daki hezimetlerinin ardından, 1104'deki Harran mağlubiyetleri onların kendilerine olan güvenlerini sarsmış, içlerine korku salmıştı. Türklerin kazandıkları bu zafer ile Haçlıların bölgedeki yayılmalarının önü alınmış, faaliyet alanları daraltılmış ve doğudaki ilerleyişleri sınırlandırılmıştı.

1104 yılı Ekim ayında Sökmen, Haçlı kuşatmasına maruz kalan Trablus Hâkimi Ebû Alî'nin yardım talebine kayıtsız kalmamış, ancak Dımaşk yakınlarına geldiğinde rahatsızlanarak burada vefat etmişti. Amcasının ölümü üzerine Belek, diğer amcası İlgazi'nin yanına gidip onun maiyetine

¹⁶ Urfalı Mateos, s. 206 vd.; Azîmî, s. 38; İbnü'l-Esîr, X, s. 267; İbnü'l Adîm, *Zübde II*, s. 203; Şihâbuddîn en-Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, XXXXII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Kâhire 1992, s. 72; Anonim Süryâni, "Türk ordusu ayrıldıktan sonra Frankların şehirdeki Hıristiyanlardan giysilerine haç işareti işlemelerini istediklerini, ardından şehrin çoğunluğunu oluşturan on binlerce Müslümanı katlederek ortadan kaldırdıklarını" kaydetmektedir. Bkz. Sebahattin Çelik, *Anonim Süryâni Vekâyinâmesine Göre I. ve II. Haçlı Seferi*, CBÜ, SBE, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2006, s. 20-21.

¹⁷ Güney İtalya Normanlarının Kralı Robert de Guiscard'ın oğlu olan I. Bohemund hakkında Bkz. Runciman, I, 57,88,164-181.

¹⁸ Courtenay Kontu I. Joscelin'in kendi adını verdiği en küçük oğludur. Kudüs'ün ilk yöneticisi olan Godefroi ile Urfa Kontu Baudouin'in kuzenidir. 1118 yılında II. Baudouin Kudüs kralı olunca Joscelin'i Urfa kontu olarak atamıştır. Bkz. Runciman, II, s. 31,120-131.

¹⁹ İbnü'l-Esîr, "Muînuddevle Sökmen ile Şemsüddevle Çökürmüş, Haçlıların Harran üzerine yürüdüklerini duydukları sırada birbirleriyle savaş halinde idiler" (İbnü'l-Esîr, X, s. 303) kaydını düşmektedir.

²⁰ İbnü'l-Esîr, "Urfa Kontu Baudouin ve adamlarının kaçarlarken atlarının çamura saplandığı ve Sökmen'in adamları tarafından ele geçirildiklerini" (İbnü'l-Esîr, X, s. 303-304) haber vermektedir. Ayrıca bu konuda bkz. Nuveyrî, XXXXII, s. 72.

²¹ Urfalı Mateos, s. 223-224; Willermus Tyrensis s. 17; Anonim Süryâni (Çelik 2006), s. 26-28; Krş. Ali Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri", *Belleten*, XXVI/103, Temmuz 1962, s. 516-519.

girdi²². Nisan 1110 yılında İlgazi ve yeğeni Belek, Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın emri üzerine Musul Valisi Mevdûd b. Altuntekin'in ordusuna katıldılar ve Urfa'yı Haçlılardan geri almak için harekete geçtiler. Urfa Kontu Baudouin du Bourg, o sıralarda Beyrut'u kuşatmakta olan Kudüs Kralı Baudouin de Boulogne'dan acil yardım istedi. Kudüs kralı, derhal ordusunun başında Urfa'ya doğru yola çıktı. Kudüs Haçlı kuvvetlerinin yaklaştığını haber alan Mevdûd ve müttefikleri taktik gereği Harran'a çekildiler. Mevdûd'un planını fark eden ve Türklerle karşılaşmaktan çekinen Haçlılar, Türk ordusuyla savaşmadan geri çekilmeye başladılar²³. Haçlıların çekilmelerinin ardından Mevdûd, bölgeyi onlara karşı en iyi savunacak emîr olarak gördüğü İlgazi'ye, Harran'ı iktâ olarak verdi²⁴. Lâkin Ahlatşâhlar Emîri Sukmân el-Kutbî Harran'ın ona verilmesini hazmedemedi. İlgazi'ye bir şey yapamayınca bir fırsatını bulup Belek'i esir aldı ve onu Muş'a götürüp Aydziats Kalesi'ne hapsedti²⁵. 1111 yılında Sukmân el-Kutbî'nin ölümü üzerine serbest kalan Belek, Muş'tan Mardin'e gelerek yeniden amcası İlgazi'nin maiyetindeki yerini aldı²⁶.

Belek, Mardin'e henüz yeni dönmüştü ki Harput Hâkimi Çubukoğlu Mehmet Bey'in vefat ettiği haberini aldı²⁷. Harput ve civarındaki iktidar boşluğundan istifade etmeyi düşünen Belek, amcasının müsaadesiyle 1112 yılında güçlü bir birliğin başında Harput üzerine yürüdü. Harput'un muhkem kalesi Hısn-ı Ziyad'ı kuşattıysa da beraberinde kuşatma aletleri olmadığı için kaleyi ele geçiremedi. Harput kuşatmasını sonlandıran Belek, bölgedeki Çubukoğulları'na ait Çemişgezek, Palu ve Dersim yörelerini ele geçirdi ve Palu merkez olmak üzere burada kendine ait bir beylik kurdu²⁸. Bu sırada Malatya'da bulunan merhum I. Kılıç Arslan'ın eşi Ayşe Hatun, 1108 yılında oğlu Tuğrul Arslan'ın sultanlığını ilan etmiş ve şehri onun adına yönetmeye başlamıştı²⁹. Ayşe Hatun, Malatya'yı Haçlılara ve Danişmendilere karşı daha fazla savunamayacağını bildiği için, bizzat Palu'ya gelerek: "Eşim Sultan Kılıç Arslan, bütün Türk emîrleri içinde Belek derecesinde akıllı ve kudretli bir kimse yoktur demişti". Şeklinde övgü dolu sözlerle Belek'e iltifatta bulundu. Ardından böylesine kudretli bir beyin oğluna atabey olmasını rica etmek için geldiğini söyledi³⁰. Tuğrul Arslan'ın atabeyliğini kabul eden Belek, bir süredir Palu'da misafir ettiği Ayşe Hatun ile bir izdivaç gerçekleştirdi (1113)³¹. Bu izdivacın ardından 1114 yılında Ayşe Hatun'u da yanına alıp ordusu ile Malatya'ya geldi. Kısa süre içinde Elbistan'a kadar olan geniş bir bölgeyi beyliğine katmak suretiyle hâkimiyet sahasını genişletti³². Daha sonra yönünü iki yıl önce kuşatıp da ele geçiremediği Harput'a çevirdi. Harput emîrine burayı kendisine teslim etmesi için baskı yapmaya başladı. Nihayetinde

²² Azîmî, s. 34; Urfalı Mateos, s. 225; İbnü'l-Esir, X, s. 315-316; İbnü'l-Ezrak, s. 31; Münecimbaşı, "Sökmen'in Dımaşk'ın nahiyesi olan Karyeteyn'de boğmaca hastalığına yakalanarak vefat ettiğini" (*Camîu'd-Düvel*, II, s. 168-169) haber vermektedir.

²³ Urfalı Mateos, s. 237 vd.; İbnü'l-Esir, X, s. 388-390; Willermus Tyrensis, s. 16-17.

²⁴ Turan, *Doğu Anadolu*, s. 146.

²⁵ Mateos yanlış bir bilgi vererek, "Belek'i şarkın büyük sultanı Süleyman'ın tutuklattığını" (Urfalı Mateos, s. 241) kaydetmektedir.

²⁶ Urfalı Mateos, s. 243; İbnü'l-Esir, X, s. 389.

²⁷ Sultan Melikşâh, 1085'te Harput ve yöresini Çubuk Bey'e iktâ etmiş, Emir Yâkut'un idaresinde bulunan Harput'a gelen Çubuk Bey, burada yirmi sekiz yıl sürecek bir beylik kurmuştur. Bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, 7. baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2002, s. 152.

²⁸ İbnü'l-Kalânîsî, s. 158; İbnü'l-Esir, X, s. 340-345; Ebû'l-Ferec, II, s. 345-346.

²⁹ Tülay Metin, "Sultanlığı Meşrûiyet Kazanmamış Bir Selçuklu Şehzadesi: Tuğrul Arslan", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, VI, Konya 2017, s. 40.

³⁰ Ebû'l-Ferec, II, s. 351; Turan, *Doğu Anadolu* s. 152 vd.; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK Yay., XXIV/XXII, Ankara 1996, s. 37-40.

³¹ İbrahim Yılmazçelik - Sebahattin Çelik, "Malatya Melikesi Ayşe Hatun'un Belek Gazi ile İzdivacı", *Danişmendiler ve Malatya'nın Fethi Sempozyumu: Bildiriler*, ed. Salim Cönce vd., İnönü Üniversitesi Matbaası, Malatya 2020, ss. 280-297.

³² Urfalı Mateos, s. 268-271; Ebû'l-Ferec, II, s. 357; Krş. Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1979, s. 101; Alptekin, "Belek b. Behram", s. 402.

Harput'u bir miktar altın ve bazı yerlerin Çubukoğlu beyine bırakılması karşılığında teslim aldı (1115). Ardından hükümdarlık merkezini buraya nakletti³³. Belek, birkaç yıl içinde bölgede 50 kadar kaleyi ele geçirip Muş'tan Malatya'ya, Dersim'den Urfa sınırlarına kadar geniş bir alanı hâkimiyeti altına almayı başardı³⁴. Belek'in bölgedeki etkinliğinden son derece rahatsız olan Erzincan, Divriği ve Kemah bölgelerinin hâkimi Mengücek Beyi İshak, onun bölgeden ayrılıp amcası İlgazi'nin yanında Haçlılar ile mücadele etmesini fırsat bilerek, 1118 yılı sonlarında Dersim havalisini işgal etti ve Harput önlerine kadar ilerledi. Durumdan haberdar olan Belek, sert kış şartlarına rağmen süratle geri dönüp 1119 Şubat'ında Malatya'ya ulaştı ve burada ordusunu takviye ettikten sonra Mengücekli topraklarına girdi. Belek karşısında tutunamayacağını anlayan İshak Bey, geri çekilerek Bizans'tan bağımsız olarak Trabzon'da hâkimiyet kuran Konstantin Gabras'a sığındı. Belek, kendisini durduracak herhangi bir güç ile karşılaşmayınca, Mengücekli arazisinde ilerleyip Kemah ve Erzincan'ı zapt etti³⁵.

Belek'in beyliğinin sınırlarını genişlettiği bu süreçte; Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar (1105-1118), Musul Emîrleri Mevdûd ve Aksungur el-Porsukî ile Hemedân Emîri Porsuk el-Porsuk kumandasında Haçlılara karşı çeşitli ordular sevk etmiş, ancak onları İslâm topraklarından söküp atamamıştı. Antakya Prinkepsi Roger'nin Tell-Dânis'de Selçuklu ordusunu tuzaza düşürüp bozguna uğratmasının ardından (14 Eylül 1115), Sultan Muhammed Tapar Haçlılara karşı düzenlediği seferlere son vermiş, Bâtınîlerle mücadeleye ağırlık vererek iç sorunları ile uğraşmaya başlamıştı. Bu gelişmelere paralel olarak Haçlıların bölgedeki güç ve prestijleri doruk noktasına çıkmış, el-Cezire'deki güç dengesi onların lehine dönmüştü. Yine bu süreç içerisinde Halep Meliki Rıdvan ölmüş, oğlu Alp Arslan'ın adına şehri yöneten Atabey Lü'lü el-Hâdim de bir suikasta kurban gitmişti (Nisan 1118). Bu durumda şehrin önde gelen kimseleri, Haçlı tehlikesine karşı bölgenin en güçlü emîri olarak gördükleri Mardin Hâkimi İlgazi'ye şehrin yönetimini teklif etmişlerdi³⁶. İlgazi, şehrin üç taraftan Haçlı tehdidi ile karşı karşıya olduğunu görünce, Haçlılarla kısa süreli bir mütareke yapmış, ardından 1119 İlkbaharında Mardin'e giderek buradan Türkmenler, Kürtler ve Araplar'dan müteşekkil güçlü bir ordu ile Halep'e geri dönmüştü³⁷.

Mardin ve Halep Hâkimi olan İlgazi, elindeki kuvvetlerle yetinmeyip Haçlı tehlikesini ortadan kaldırmak düşüncesiyle ulaklar gönderip yeğeni Belek'ten de kuvvetleri ile beraber Halep'e gelmesini istedi. Mengücek tehlikesini kendi bölgesinden uzaklaştıran Belek, derhal amcasının yardımına koştu. İlgazi ve Belek'in güçleri 28 Haziran 1119'da Esârîb yakınlarındaki Sarmedâ Ovası'nda Antakya Haçlı ordusu ile karşı karşıya geldiler. Yapılan savaşta Prinkeps Roger de dâhil olmak üzere Antakya Haçlı ordusu tümüyle kılıçtan geçirildi. Haçlı müverrihleri kendileri için felaket olarak addettikleri bu savaşa Bu savaşa "Ager Sanguinis" (Kanlı Meydan Savaşı-Kanlı Tarla) adını verdiler³⁸. İlgazi, savaşın ardından Sarmeda üzerine yürüyerek burayı da ele geçirdi. Ardından esirler ve ganimetlerle birlikte Halep'e geri döndü. Onu ve askerlerini sevinç içerisinde karşılayan Halepliler, artık Antakya'dan gelecek Haçlı korkusundan emin olmanın mutluluğunu yaşıyorlardı.

³³ Süryâni Mikhail, *Kronik (1166-1199)*, çev. Hrant D. Andreasyan, *Süryâni Patrik Mihail'in Vekâyinâmesi*, II, TTK Kütüphanesi, Ankara 1944, s. 50; Azîmî, s. 44-45; Urfalı Mateos, s. 268-271; İbnü'l-Esîr, X, s. 450, 478; Ebû'l-Ferec, II, s. 357.

³⁴ Taef Kamal el-Azharî, "The Policy of Balak The Artukids Against Muslims and Crusaders. A Turkmen Identity Dilemma in the Middle East 1090-1124", *International Journal of Humanities and Social Science*, IV/IV, Doha, Qatar, February-2014, s. 288.

³⁵ Ebû'l-Ferec, II, s. 356; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK Yay., Ankara 1990, s. 3; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 162.

³⁶ Azîmî, s. 46; İbnü'l-Adîm, *Zübde II*, s. 164; Sevim, *Suriye ve Filistin*, s. 215 vd.

³⁷ Ali Sevim, "İlgazi", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 89-90; Runciman, II, s. 121-128; Demirkent, *Urfa II*, s. 12-13; Holt, s. 30-31; Alptekin, "Artuklular", s. 416

³⁸ Fulcherius, "savaş sonunda 7.000 Haçlı askerinin öldüğünü, Türklerin ise 20 kadar kaybı olduğunu" (Fulcherius Carnotensis, s. 204) haber vermektedir; Sur Piskoposu Willermus Tyrensis, "savaş esnasında şiddetli bir kasırga ile büyük bir hortum çıktığını, Hristiyanların bu yüzden savaşı kaybettiklerini" (Willermus Tyrensis, s. 77) kaydetmektedir.

İlgazi ve Belek'in İslâm dünyasında takdir ile karşılanan bu başarıları, Haçlıların insan gücü açısından oldukça yıpranmalarına ve saldırıdan savunmaya çekilmelerine sebep olmuştu. Ancak diğer taraftan bu büyük zafer bölge Müslümanları açısından beklenen neticeyi getirememişti. Zira İlgazi'nin, bu galibiyetin ardından savunmasız kalan Antakya üzerine yürüyerek burayı ele geçirmesi beklenirken, onun müttefik kuvvetlerin geldikleri yerlere geri dönmelerine ve birtakım askerlerin ganimetlerini aldıktan sonra terhis olmalarına müsaade etmesi, bu ihtimali ortadan kaldırmıştı. Nitekim Türk ordusunun dağılmasından ve Türkmenlerin yurtlarına dönmelerinden faydalanan Kral Baudouin, hemen Antakya'ya giderek gerekli savunma tedbirlerini almıştı.

Belek, Haziran ayındaki Sarmedâ Zaferi'nin ardından Mengücekliler ile mücadelesine kaldığı yerden devam etti. 1120'de Şiran havalisinde Gabras ve İshak Bey'in kuvvetlerini ağır bir mağlubiyete uğrattıkları gibi her ikisini de esir aldı³⁹. Öte taraftan Belek'in Mengücekoğulları ile uğraştığı dönemde, Gerger Ermenileri fırsattan istifade ederek; Malatya, Harput ve Palu yörelerine sızıp eşkıyalık yapmaya, yağmalarda bulunmaya başlamışlardı. Bu sırada Kemah'ta bulunan Belek, Gerger Hâkimi Ermeni Mikhael'e haber göndermiş ve ondan eşkıyalık yapan Ermenileri yakalayıp cezalandırmasını istemişti⁴⁰. Ancak Mikhael söz vermesine rağmen herhangi bir girişimde bulunmamıştı. Mengücekliler sorununu kökünden halleden Belek, kışı geçirmek üzere Harput'a döndüğünde, Gerger Ermenileri hâlen eşkıyalıklarına devam ediyorlardı. Ermenilerin Malatya sınırlarında bulunan Hanzit bölgesinde iki Müslüman köyü bastıkları, köyleri yağmalayıp yaktıkları ve kendilerine karşı çıkan herkesi öldürdükleri haberini alan Belek, bu duruma çok hiddetlendi ve Ermeniler üzerine sefer için 1000 süvariden oluşan bir birlik hazırladı. Ocak/Şubat 1121'de Belek'in askerleri, ağır kış şartları altında Fırat'ın donduğu bir sırada nehri geçip, Gubus civarında Esetha Dağlarını aştılar. Bu sırada Türklerin geldiğini gören Gerger Ermenileri, dağlara ve ormanlık arazilere kaçmaya başladılar. Ancak Belek'in askerleri kaçan Ermenileri kardaki izlerini takip ederek yakaladılar. Belek buradaki ahaliyi bir meydanda topladı ve onlara eşkıyalık yapmamaları şartıyla bağışlandıklarını söyledi. Ermenilerden itaat sözü aldıktan sonra, onları mal varlıklarıyla birlikte Hanzit Vadisi'ne yerleştirdi⁴¹.

Suriye'nin kuzeyinde bu olaylar yaşanırken Gürcü Kralı II. David, Tiflis'teki Müslümanlar üzerine saldırılarını yoğunlaştırınca, Nahçıvan Meliki Tuğrul Bey'in elçileri İlgazi'ye gelerek ondan acil yardım talep ettiler. Halep'in başına oğlu Şemsüddeve Süleyman'ı bırakan İlgazi, derhal Gürcistan üzerine yürüdü. Ancak Tiflis yakınlarında David'in pususuna düştü ve mağlup olup geri döndü⁴². Bu sırada 1119 yılından itibaren Tell-Bâşir ve Urfa Haçlı Kontluğu'nun yöneticiliğini yürüten Joscelin, İlgazi'nin yokluğunda onun topraklarına karşı yağma hareketlerine girişmiş, babasının kudretine sahip olamayan Süleyman ise Zerdanâ ve Esârîb Kaleleri'ni Haçlılara geri vermek suretiyle onlarla sulh politikası gütmüştü. 1122 yaz aylarının başında yeğeni Belek ile Halep'e dönen İlgazi, ilk iş olarak oğlu Süleyman'ı Halep valiliğinden azletti. Ardından kayınpederi olan Dımaşk Hâkimi Tuğtekin'in ve Belek'in desteği ile Zerdanâ'yı ve bazı kaleleri yeniden geri

³⁹ Gabras, kurtuluş akçesi olarak 30.000 altın ödeyip serbest kalırken, Danişmend Gazi'nin damadı olan Mengücekoğlu İshak ise fidye alınmadan serbest bırakılmıştır. Bkz. İbnü'l-Kalânîsî, s. 83; Süryâni Mikhail, II, s. 51; Krş. Sümer, s. 3; Alptekin, "Belek b. Behram", s. 402; Cahen, s. 106.

⁴⁰ Kilikya Ermeni Prensi Rofinus (Rafin)'un oğlu Constantine'in Mikhael adındaki oğlu Gerger hâkimi idi. Belek, Mikhael'den hırsızlıkları önlemesini, 1000 yük buğday ile üç köyün kendisine teslimini istedi. Bkz. Anonim Süryâni, (Çelik 2006), s. 38.

⁴¹ Süryâni bir din adamı olan Anonim Vekâyinâme'nin meçhul müellifi, "Bu topraklar yoksulları soyup onlara zarar veren haydut ve hırsızların elinden alınmıştı. Artık bölgede barış hüküm sürmekteydi. Belek'in, bir yoksuldan et çalan bir Türk'e kazığa oturtma cezası verdiği söylenirdi. O, şehirde yaşayan Hıristiyanlara kötü bir söz söylenmesini bile istemezdi" (Anonim Süryâni, Tritton, 1933, s. 92 - Çelik, 2006, s. 44-45) demek suretiyle Belek'in gayr-ı müslim halka karşı sergilediği adil tutumu itiraf etmektedir. Ebû'l-Ferec ise, "Belek'in Gerger'in Ermeni ahalesine son derece merhamet gösterdiğini, esir veya köle muamelesi yapmadan onları Hanzit'e yerleştirdiğini, kendilerine ait olan hiçbir şeye dokunmadığını ve onlardan Gerger'e dönmeyeceklerine dair yemin ile söz aldığını" (Ebû'l-Ferec, II, s. 357) zikretmektedir.

⁴² Kâzım Paydaş, "Artuklular ve Gürcüler", *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, I, ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Valiliği Kültür Yay., Mardin 2008, ss. 211-220.

aldı. Bu gelişmeler üzerine Kudüs Kralı II. Baudouin⁴³ ve Urfa Kontu Joscelin'in komutasındaki Haçlı kuvvetleri, Zerdanâ Kalesi önlerine geldiler. Ancak iki ordu arasında birkaç küçük çatışmanın dışında kayda değer bir savaş olmadı. Eylül başlarında İlgazi hastalanınca Türkler savunmada kalmaya devam ettiler. Kısa süre sonra iki ordunun liderleri kuvvetlerini geri çekerek kendi topraklarına geri döndüler⁴⁴.

Belek'in Joscelin de Courtenay ile Galeran de Puiset'i Tutsak Etmesi

Belek, Zerdana önlerinde hastalanan amcası İlgazi'ye Halep'e kadar refakat ettikten sonra onun yanında birkaç gün kalıp, şehirdeki asayiş ve huzurun tesisini sağladı. Amcası kendisini iyi hissetmeye başlayınca Harput'a dönmek üzere Birecik güzergâhı üzerinden yola çıktı. Onun bölgeden geçeceği haberini alan Joscelin de Courtenay ile kuzeni Birecik Senyörü Galeran du Puiset, birlikte hareket ederek Türklerin izini sürmeye başladılar. Gece boyunca at süren Haçlılar, gün ağarınca Türk atlılarının izlerini bulup onları takibe koyuldular. 13 Eylül 1122 günü öğlen vakti olduğunda atları yorulmuş, kendileri de sıcağtan bunalmışlardı. Atlarını sulamak ve bir süre dinlenmek düşüncesiyle Fırat Nehri'nin kenarındaki Dafdil Köyü civarında mola verdiler⁴⁵. Onları fark eden Türk gözcüleri, Haçlıların yakınlarda olduğunu Belek'e bildirdiler. Belek, ön saflarda okçular olmak üzere, tüm süvarilerini Haçlı kuvvetlerinin etrafına dizdi. Belek'in emriyle Türklerin aniden yağmur gibi yağın oklarına hedef olan Haçlılar, bir süre şaşkınlık içinde neler olduğunu anlayamadılar. Daha sonra bir kısmı atlarına binmeyi başararak Türklerle savaşmaya çalıştı. Ancak onların buldukları yer, gece yağın yağmur ve akarsulardan dolayı çamurlu idi. Bu yüzden atlarına binmeyi başaranlar da atlarını kontrol edemiyorlardı. Kısa süre içinde Joscelin ve Galeran'ın etrafında az sayıdaki şövalyeden başka kimse kalmamıştı. Türklerin bu ani baskını sonucunda Joscelin, Galeran ve beraberlerindeki şövalyeler teslim alınmak suretiyle ele geçirildiler⁴⁶. Belek, bu kıymetli esirlerini yanına alıp önce Urfa'ya gitti. Urfa'nın ileri gelenlerine şehri kendisine teslim etmeleri halinde liderlerini serbest bırakacağını vaat etti. Ancak Urfalılar onun bu teklifini şiddetle reddettiler. Urfa'yı kuşatacak levâzım ve yeterli askerî güce sahip olmayan Belek, buradan Harput'a dönmek zorunda kaldı. Joscelin ve Galeran'ı Harput'un, diğer şövalyeleri de Palu'nun zindanlarına attırdı⁴⁷. Joscelin ve Galeran'ın esir edilmesi üzerine, Haçlıların saldırı ve yağmalarından bunalan el-Cezire bölgesindeki Müslümanlar rahat bir nefes alırken, bu haber Haleplilerin de coşku ve sevincine sebep oldu.

⁴³ 1118 yılında Kudüs Kralı Baudouin de Boulogne ölmüş onun yerine kuzeni Urfa Kontu Baudouin du Bourg Kudüs Kralı olarak seçilmiştir. Bkz. Fulcherius Carnotensis, s. 199-201.

⁴⁴ Azimi, s. 44; İbnü'l-Esir, X, s. 450; Turan, *Doğu Anadolu*, s. 150; Alptekin, "Artuklular", s. 182; Runciman, II, s. 131-132.

⁴⁵ Bu konuda ana kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. Anonim Süryâni, "Antakya Hükümdarı Roger'nin Azaz'ı kızıyla evlenen Urfa Kontu Joscelin'e düğün hediyesi olarak verdiğini, Joscelin'in gelini Edessa'ya getirmek için yola çıktığını ve geceyi Birta (Birecik)'da geçirdiğini, o gece, Mariba Köyü'nden ve Birta bölgesinden gelen birkaç adamın Belek'in 4.000 atlısıyla saldırıya geçtiğini ve önlerine çıkan herkesi esir aldığını haber verdiğini, onun da bu haberi alınca derhal Belek'in izini sürdüğünü" (Anonim Süryâni, Tritton, 1933, s. 89) bildirmektedir. Mateos, "Belek'in amcası İlgazi ile birlikte Halep'e Haçlılara karşı savaşmaya gittiğini, ancak savaş olmayınca Eylül 1122'de kendi bölgesi olan Hantsit (Hanzit)'e döndüğünü, yanında 800 kadar süvarisinin bulunduğunu, Joscelin ve Galeran'ın onu takip ederek akılsızca bataklık bir bölgeye girip burada saldırıya uğradıklarını" (Urfalı Mateos, s. 271-272) ifade etmektedir. İbnü'l-Esir ise "Belek'in Urfa'yı muhasara ettiğini, buradan bir netice alamayınca askerlerini terhis ederek yanındaki 400 süvarisi ile ülkesine geri döndüğünü, bu sırada Joscelin'in onun peşine düştüğünü, bunu haber alan Belek'in Haçlıları bataklık bir bölgede pusuya düşürüp Joscelin'i esir ettiğini" (İbnü'l-Esir, X, s. 468-469) zikretmektedir.

⁴⁶ Fulcherius, "Belek'in askerlerinin Haçlılardan 100 kadarını öldürdüklerini" (Fulcherius Carnotensis, s. 214) bildirmektedir. Geniş bilgi için ayrıca bkz. İbnü'l-Kalânîsi, s. 86; Anonim Süryâni, (Tritton, 1933), s. 90.

⁴⁷ İbnü'l-Esir, "Joselin'in esir alınarak bir deve derisi içerisine konulup üzerinin dikildiğini, Belek'in kendisinden Urfa'yı teslim etmesini istediğini, onun ise bunu kabul etmeyip Belek'e, serbest bırakılması halinde çok sayıda mal ve esir vermeyi teklif ettiğini, fakat Belek'in de bunu kabul etmediğini ve onu Harput'a götürüp kalenin zindanına hapsedtiğini" (İbnü'l-Esir, X, s. 469) bildirmektedir. Willermus ise "Muhteşem ve güçlü Türk beyi Belek, bir baskın ile Urfa Kontu Joscelin ve akrabası Galeran'ı ele geçirip hapse attırdı" (Willermus Tyrensis, s. 87) ifadelerine yer vermektedir.

Anadolu topraklarında bu gelişmeler yaşanırken Halep'te bulunan İlgazi, kendini iyi hissetmeye başlayınca Mardin'e dönmüş, burada tabiplerin uyguladıkları tedavi ile biraz düzelince, bu kez de Meyyâfârikîn'e gitmek üzere tekrar at üzerinde yolculuğa çıkmıştı. Ancak Evselü'l-Hine mevkiine geldiğinde hastalığı nükseden İlgazi, birkaç gün sonra 19 Kasım 1122'de Aculeyn Köyü'nde vefat etmişti. Belek, amcasının Meyyâfârikîn'de vefat ettiği haberini alınca, Kasım ayı sonlarında Halep'e gelerek burada taziyeleri kabul etti. İlgazi'nin vefatının ardından oğullarından Şemsüddeve Süleyman Meyyâfârikîn'e, Timurtaş Mardin'e, yeğeni Bedrüddevle Süleymân da Halep'e hâkim oldu. Artukoğullarının liderliği ve bölgedeki Haçlılar ile mücadele ise Harput Artuklu Beyi Nûruddevle Belek'in sorumluluğuna kalmış oldu⁴⁸.

Belek'in Kudüs Kralı Baudouin du Bourg'u Tutsak Etmesi

Anadolu topraklarında tüm bu olan bitenler yaşanırken, Zerdanâ'dan Kudüs'e dönen Kral Baudouin, bir sınır meselesi yüzünden Trablus'a gelmişti. Bu sırada Joscelin ve Galeran'ın Belek'e esir düştüğü ve Belek'in Urfa üzerine yürümekte olduğu haberi kendisine ulaştı. Urfa'nın başsız kalması halinde Belek'in eline geçeceğini düşünen Baudouin, Kudüs'e gitmekten vaz geçti ve derhal Trablus'tan Urfa'ya doğru yola çıktı. Urfa yakınlarına ulaştığında Belek'in bölgeden ayrıldığını öğrenince içi biraz rahatladı. Sonra güven içinde Urfa'ya girerek şehrin idaresini uhdesine aldı⁴⁹. O, esirleri kurtarmak için herhangi bir girişimde bulunmayıp, muhtemelen Belek'ten gelebilecek bir takas veya fidye haberini beklemeyi tercih etmişti. Diğer taraftan Urfa ve Birecik kontlarının esir edilmesi, Gerger'in Ermeni Hâkimi Mikhael'i derin bir hüznün ve endişeye sevk etmişti. O, Belek'in üstüne gelmesi durumunda, Gerger'i Türklere karşı savunamayacağını çok iyi biliyordu. Sonunda Urfa'da bulunan Kudüs kralına haber göndererek ona durumunu arz etti ve Gerger'in hâkimiyetini kendi uhdesine almasını istedi. Baudouin onun bu teklifi kabul etti ve Gerger'e karşılık ona Dülük (Antik Doliche Kenti)'ü iktâ etti. Belek'ten korkan Mikhael, derhal Gerger'den ayrılıp kendisine verilen Dülük'e yerleşti. Kış bitip bahar gelince, Belek'in daha önce Hanzit'e tehcir ettiği Ermeniler, ona verdikleri sözü tutmayarak Gerger'e geri dönmeye başladılar. Onların yeniden eşkıyalık peşinde koşacaklarını iyi bilen Belek, Mikhael'in de Gerger'den ayrıldığını haber alınca, bu şehri ele geçirmeye ve Ermeni sorununu kökünden halletmeye karar verdi. 1123 yılı Nisan ayı başlarında ordusunun başına geçen Belek, Harput'tan Gerger'e doğru bir kez daha harekete geçti⁵⁰.

Bu sırada Kudüs Kralı II. Baudouin, Urfa'nın başına Maraş Senyörü Keşiş Geoffroy (Gufra Almuin)'ı Antakya'nın başına da Patrik Bernhard'ı vekâleten atamış, Gerger'e hububat temin etmek amacıyla Keysun (Çakırhöyük) ve Sumaysat (Samsat)'a doğru yola çıkmıştı⁵¹. 18 Nisan Salı günü, Keysun'da bir ziyafete katıldıktan sonra Samsat'a, oradan da Gerger'e gitmeyi planlayan Baudouin, Belek'in yola çıktığından habersiz bir şekilde Keysun'dan ayrıldı. Romalılar'dan kalma tarihî Sinca Köprüsü'nü geçerek Raban mevkiinde mola vermek için durdu. Bu sırada Belek'in gözcüleri Haçlı ordusunu izliyor ve Belek'e sürekli haber iletiyorlardı. Kral Baudouin, çadırını kurdurduktan sonra atmaca avına çıkmak üzere hazırlık yaptığı esnada, ansızın Türklerin dört bir yandan saldırısı ile karşılaştı. Kral Baudouin, hiçbir direniş göstermeden korkulu gözlerle askerlerinin kılıçtan geçirilişini izlemekle yetindi. Kısa süre sonra yanında kalan az sayıdaki şövalye ve kız kardeşinin oğlu olan yeğeni ile birlikte Belek'e teslim olmaktan başka çaresi kalmadı. Belek, kralı ve diğer esirleri yanına alarak doğruca Gerger'e gitti. Şehri kuşatıp kralın elinde esir olduğunu surlardaki askerlere gösterdi. Kralın esir düştüğünü gören Gerger Ermenileri, onunla bir antlaşma yaparak şehri Belek'e teslim etmek zorunda kaldılar (25 Nisan 1123)⁵². Belek, şehirde asayişi temin edip burada

⁴⁸ Urfalı Mateos, s. 265-272; İbnü'l-Esir, X, s. 440,451; İbnü'l-Adîm, *Zübde II*, s. 206 vd. ; Willermus Tyrensis, s. 78.

⁴⁹ Runciman, II, s. 133-134; Demirkent, *Urfa I*, s. 32-37; Turan, *Doğu Anadolu*, s. 151-152; Alptekin, "Artuklular", s. 417.

⁵⁰ İbnü'l-Esir, X, s. 468-469,483; Ebû'l-Ferec, II, s. 357-358.

⁵¹ Runciman, II, s. 134-136, Demirkent, *Urfa II*, s. 33, 43, 50.

⁵² İbnü'l-Esir, X, s. 468-483; Urfalı Mateos s. 272-273; Ebû'l-Ferec, II, s. 357-358; Krş. Runciman, II, s. 133-134; Demirkent, *Urfa II*, s. 32-37; Alptekin, "Artuklular", s. 183; Ardıçoğlu, s. 39-40.

güçlü bir garnizon bıraktıktan sonra, esirlerini yanına alarak Harput'a doğru yola çıktı. Harput'a varınca kral ve yeğenini, Joscelin ve Galeran'ın yanına diğer esirleri de Palu Kalesi'nin zindanlarına attırdı. Bundan tam 19 yıl önce (7 Mayıs 1104), Baudouin ve Joscelin, Harran'da aralarında Belek'in de bulunduğu müttefik Türk kuvvetlerine esir düşmüşlerdi. Kader onları bir kez daha esaret altında buluşturmuştu. Fakat bu defa durum Haçlılar açısından çok daha nazikti. Zira 19 yıl önce onların esareti, Haçlılar açısından büyük bir kayıp teşkil etmezken şimdi tüm Haçlıları temsil eden krallarının yokluğu, İslam coğrafyasındaki varlıkları açısından tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. Nitekim Kudüs'teki Haçlılara başlangıçta krallarının öldüğü haberi ulaşmış ve bu haber Outremer'deki Haçlıları korku, endişe ve telaş içinde bırakmıştı⁵³. Daha sonra Kudüs Kralı II. Baudouin'in ölmediği, Urfa Kontu Joscelin ve Birecik Senyörü Galeran ile birlikte Harput'ta esaret altında olduğu haberini alınca az da olsa rahatlamışlardı. Bu gelişmeler üzerine, Kudüs Patriği Gormond (Warmund) ve kilise ileri gelenleri derhal Akkâ'da bir toplantı düzenlediler. Toplantı sonucunda kralları serbest kalıncaya kadar Kaysâriyye ve Saydâ Senyörü Eustache Garnier'i Haçlı devletlerinin naibi (connetable) olarak seçtiler. Ancak birkaç ay sonra Eustache ölünce (15 Haziran 1123), bu kez yerine Taberiye Hâkimi William de Bures'i geçirdiler⁵⁴.

Belek'in Haçlılar karşısında gösterdiği kahramanlık ve başarılarından dolayı İslam dünyasında ünü yayıldı. Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd⁵⁵, ona "Gazi" unvanı ile Halep'in menşûrünü verdi⁵⁶. Belek, Haziran 1123'te Haçlılarla cihadına devam etmek üzere yeniden güneye yöneldi. Onun yeniden sefere çıkmasının sebebi, Halep valisi olan amcazadesi Bedrüddevle Süleyman'ın Harran ve Halep'i Haçlılara karşı muhafaza edemeyeceğini düşünmesiydi. Zira o, tıpkı selefi ve adaşı olan kuzeni Süleyman gibi Haçlılara karşı zafiyet göstermiş, onların baskısından kurtulmak için Nisan ayında Esârîb Kalesi'ni Haçlılara vererek bir sulh antlaşması akdetmişti. Harran'a ulaşan Belek, kısa bir direnişin ardından önce buranın, ardından da Halep'in idaresini kuzenin elinden cebren aldı. Bundan sonra Belek Gazi, Halep'te asayiş bozan ve bölgede terör estiren Şîî İsmâîlîler (Bâtınîler/Nizârîler)'e karşı bir takım tedbirler aldı. Belek'in Haçlı liderlerini tutsak etmesi, el-Cezire'deki Sünnî Müslümanlara karşı Haçlılardan destek almakta olan Bâtınîleri de sindirmişti. Belek Gazi vakit kaybetmeden Bâtınîlerin Halep sorumlusu dâi Behrâm'ın üzerine yürüterek onu tutukladı. Halep'teki Bâtınîler de başlarına geleceklerden korktukları için ev ve gayrimenkullerini satarak Halep'i terk ettiler⁵⁷.

Haçlı liderlerinin esaret altında olması ve İsmâîlîlerin etkilerinin kırılması, bölgedeki Haçlı ve Bâtınî terörünü sonlandırmış, kervanlar güvenle ticarî emtia taşımaya, köylüler huzur içinde ekinlerini ekip dağlarda hayvanlarını otlatmaya başlamışlardı. Müslümanların emniyet içerisinde olduğunu gören Belek Gazi, Halep'te bulunduğu sırada Melik Rıdvan'ın kızı Ferhunde Hatun ile evlendi⁵⁸. Onun Palu'da merhum I. Kılıç Arslan'ın eşi Ayşe Hatun ile Halep'te de Selçuklu hanedanından Ferhunde Hatun ile izdivacı bize göre sıradan evlilikler değildir. Bu evliliklerden Belek Gazi'nin hem Anadolu Selçukluları hem de Büyük Selçuklular ile hısımlık bağı oluşturmaya çalıştığını ve bu vesile ile Türkmenler nazarında itibar ve siyasî güç kazanmaya çalıştığını söylememiz mümkündür. O, bu izdivacın ardından hiç vakit kaybetmeden, Halep ve civarındaki kaleleri tahkim etmeye ve Haçlılar üzerine yapacağı büyük bir seferin hazırlıkları ile meşgul olmaya başladı.

⁵³ Fulcherius, "Hristiyanlar için başka hiçbir şey bu kadar korkunç olamazdı" (Fulcherius Carnotensis, s. 217) demek suretiyle Haçlılar açısından durumun vahametini ortaya koymuştur.

⁵⁴ Fulcherius Carnotensis, s. 223; Willermus Tyrensis, s. 89.

⁵⁵ 1118 Nisan ayında Muhammed Tapar'ın vefat etmesi üzerine, yerine 14 yaşındaki oğlu Mahmûd amcası Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'e tabi olarak Irak Selçuklu Sultanı olmuştur.

⁵⁶ İbnü'l-Esîr, X, s. 368; El-Azharî, s. 290.

⁵⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübde II*, s. 216.

⁵⁸ Azîmî, s. 57; İbnü'l-Esîr, X, s. 483; İbnü'l-Adîm, *Zübde II*, 210-211.

Haçlılar ile mücadelesine kaldığı yerden devam eden Belek Gazi, civardaki Haçlı merkezlerini bir bir ele geçirmek üzere geniş çaplı bir harekâta girişti. 7 Ağustos 1123 günü ordusuyla Halep'ten hareket etti ve ilk olarak Haçlıların elinde bulunan el-Bâre üzerine yürüdü. Kısa bir kuşatmanın ardından el-Bâre'yi ele geçirdi. Burada bir garnizon bıraktıktan sonra Kefertâb üzerine yürüyerek 11 Ağustos'ta şehri kuşatma altına aldı. Ancak bu sırada Harput'tan aldığı şok bir haberle sarsıldı. Aldığı habere göre, Harput Kalesi'nde esir tuttuğu Haçlılar, Ermenilerin yardımıyla serbest kalıp kaleyi ele geçirmişlerdi. Harput'tan kendisine gönderilen ulaklar, Besni'den gelen bazı Ermenilerin yoksul köylüler kılığında kaleye girmeyi başardıklarını, ardından muhafızları etkisiz hale getirip kale kapısını açtıklarını, daha sonra bu sırada yemekte olan kale komutanı ve askerlerin üzerine saldırarak hepsini öldürüp kaleyi ele geçirdiklerini, kaledeki durumu haber alan Harput'taki Müslümanların da ellerine geçirdikleri; kılıç, kama, tırmık, balta vb. aletler ile kaleyi kuşattıklarını, gece gündüz nöbet tutarak kaleden kimsenin çıkmasına fırsat vermediklerini ayrıntılı bir şekilde anlattılar⁵⁹.

Belek Gazi olan biteni öğrenir öğrenmez, derhal Kefertâb kuşatmasını sonlandırıp yola çıktı ve süratle Harput Kalesi'ne ulaştı⁶⁰. Harput'a geldiğinde, kaleyi her taraftan kuşatma altına alarak, Kral Baudouin'e teslim olmaları halinde canlarını bağışlayacağına dair söz verdi⁶¹. Ancak kral onun bu teklifini reddetti. Zira Ermenilerin yardımıyla zindandan kurtulan Joscelin, on beş gün önce birkaç şövalyesiyle birlikte yardım getirmek amacıyla gecenin karanlığından istifade edip, gizlice kaleden kaçmıştı⁶². Başlangıçta Joscelin'den yardım geleceğini uman Haçlılar, Belek'in kulelerden birinin altına tünel kazdırıp çökertmesi üzerine büyük bir korkuya kapıldılar. Kralın elçisi sıfatıyla Galeran, Belek Gazi'ye gelip canlarının bağışlanması şartıyla teslim olacaklarını söyledi. Belek'in kendilerine dokunmayacağına dair söz vermesi üzerine, Baudouin kaleyi ona teslim etti. 6 Eylül 1123'te kaleye giren Belek, kendisine ihanet eden Ermenileri ve Haçlı şövalyelerini affetmeyip öldürdü. Söz verdiği gibi Haçlı liderlerine dokunmayıp onları tekrar eski zindanlarına geri gönderdi⁶³.

Öte taraftan kaleden kaçmayı başaran Joscelin, gündüzleri gizlenip geceleri yol almak suretiyle zorlu bir yürüyüşün ardından, önce Haçlıların idaresindeki Keysun'a sığınmış, burada kendisine verilen at ve kılavuz ile askerî kuvvetler temin üzere Antakya ve Kudüs'e gitmişti. Bir süre sonra Outremer'de topladığı Haçlı kuvvetleri ile Harput üzerine yürüyen Joscelin, Eylül ayı

⁵⁹ Bu konuda kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Fulcherius, "esirlerin çeşitli hediyeler ve sözler vererek yerli Ermeniler ile anlaşış, onlar aracılığıyla dışarıdan yardım gelmesini sağladıklarını, Urfa'dan gelen 50 kadar casusun fakir satıcılar görünümüyle kaleye girdiklerini, kaledeki askerleri öldürerek esirleri serbest bıraktıklarını" (Fulcherius Carnotensis, s. 224-225) söylemektedir. Mateos ise "Behesni (Besni) Kalesi'nden on beş kişinin kralı kurtarmak üzere kale muhafızlarının az olduğu bir sırada Harput'a geldiğini, sefil kıyafetler giyerek güya davacı imişler gibi kaleye girdiklerini ve muhafızları öldürerek, kaleyi ve Balak'ın evini zapt ettiklerini, daha sonra Joscelin'in bir askerle yardım getirmek üzere kaleden ayrıldığını" (Urfalı Mateos, s. 273-274) haber vermektedir. Geniş bilgi için ayrıca bkz. İbnü'l-Adîm, *Zübde II*, s. 212-213; Ebu'l-Ferec, II, s. 358.

⁶⁰ Mateos, "olayı duyan Belek'in kartal süratiyle on beş günde Halep'ten gelerek kaleyi geri aldığını" (Urfalı Mateos, s. 237-274) söylemektedir. Anonim Süryâni ise "Belek'in Halep'ten Harput'a dört günde ulaştığını, bu felaketin üzerinden on gün geçtiğini" (Anonim Süryâni, Tritton, 1933, s. 93) haber vermektedir.

⁶¹ Fulcherius, "Belek'in krala kaleyi ve rehinelere kendisine teslim etmesi halinde, güven içerisinde Urfa veya Antakya'ya gidebileceğini vaat ettiğini" (Fulcherius Carnotensis, s. 231) kaydetmektedir.

⁶² Azîmî, "Harput'taki tutsak Frankların harekete geçerek Kral Baudouin'i ve Joscelin'i kurtardıklarını, Joscelin'in 28 Temmuz 1123'te şekil ve kıyafet değiştirerek Harput'tan ayrılarak asker toplamaya başladığını" (Azîmî, s. 46) kaydetmektedir. İbnü'l-Esîr ise olayı daha farklı ve yanlış bir biçimde aktararak, "Haçlıların hileyle bazı askerleri kendi tarafına çekerek üstünlüğü ele geçirip kaleye hâkim olduklarını, Kral Baudouin'in gece bir deve ile ülkesine gittiğini" (İbnü'l-Esîr, X, s. 485) ileri sürmektedir.

⁶³ Bu konuda muasır Haçlı vakânüvisti Fulcherius, "Belek'in önce kralla anlaşmaya çalıştığını, ancak şartlarının kabul edilmemesi üzerine kaleye lağımalar kazdırıp ateşler yakıtarak kuleyi çökertip kaleyi ele geçirdiğini; kral, yeğeni ve Galeran'ın haricinde kimseye aman vermediğini, kimini astırıp kiminin derisini yüzdürdüğünü, kimini de kılıçla ikiye böldürdüğünü, daha sonra sağ kalan üç esiri Harran'a götürüp orada hapsedtiğini" (Fulcherius Carnotensis, s. 225) bildirmektedir. Mateos, "Belek'in kral, yeğeni ve Galeran hariç, esir ettiği 65 erkek ile 80 kadını surlardan atarak telef ettiğini" (Urfalı Mateos, s. 274) haber vermektedir. Anonim Süryâni de "Belek'in Ermenileri işkenceden geçirdiğini ve derilerini yüzdürdüğünü" (Anonim Süryâni, Tritton, 1933, s. 93) kaydetmektedir.

sonlarında Tell-Bâşir'e ulaştığında Harput'un yeniden Belek'in eline geçtiğini öğrendi. Buradan geri dönerek Halep ve civarındaki bölgelerde savunmasız Müslümanlar üzerine terör estirerek intikam almaya çalıştı⁶⁴. Joscelin'in bölgede yağma ve katliamlarda bulunup Müslümanlara büyük eziyetler çektirdiği haberini alan Belek Gazi, 1124 Ocak ayında bir ordu hazırlayıp yeniden güneye doğru hareket etti. Beraberinde götürdüğü Baudouin'i, yeğenini ve Galeran'ı Harran zindanlarına nakletti. Daha sonra buradan Halep'e yöneldi⁶⁵. Halep'e gelince Joscelin'e ve Avrupa'dan deniz yoluyla bölgeye gelmekte olduklarını işittiği Haçlı güçlerine karşı büyük bir seferberliğin hazırlığını yapmaya başladı. El-Cezire'deki tüm Müslümanları Haçlılara karşı cihada davet etti. Amcaoğulları; Davud b. Sökmen, Şemsüddeve Süleyman ve Hüsâmeddîn Timurtaş, aile büyüğü saydıkları Belek'e tabi oldular⁶⁶. Artuklu ailesinden başka Dımaşk Atabeyi Tuğtekin ile Musul Emîri Aksungur el-Porsukî de ona önemli miktarda destek kuvvetler gönderdiler. Belek Gazi, Haçlılar ile yapacağı büyük mücadelesine ilk hedef olarak bölgedeki Azaz ve Tell-Bâşir şehirlerini koydu. Onun liderliğinde harekete geçen Müslüman kuvvetler, kısa zamanda Haçlıların elindeki Azaz Kalesi'ni kuşattılar⁶⁷. Joscelin'in Azaz'a yardıma gelmesi ve kaledeki muhafızların ani bir huruç hareketi karşısında Belek, iki ateş arasında kalmamak için ordusunu geri çekti⁶⁸.

Azaz'da bu gelişmeler yaşanırken Belek Gazi, Fırat Nehri üzerinde önemli bir stratejik mevkiye yer alan Menbic'in Hâkimi Hassan b. Gümüştekin el-Baalbekki'nin Haçlılarla işbirliği yaptığı duyumunu aldı. Bunun üzerine Halep'te bulunan kuzeni Timurtaş'a haber gönderip ondan Menbic'i zapt etmesini istedi⁶⁹. Timurtaş, Nisan 1124 Menbic önlerine gelerek Hassan'a Tell-Bâşir'e birlikte gidip savaş ganimetleri toplamayı vaat etti. Bu vaatlere kanan Hassan, küçük bir birliğin başında kaleden çıkınca, Timurtaş onu hemen tutukladı. Palu Kalesi'nin zindanlarına gönderilen Hassan, ancak Belek'in vefatından sonra kuzeni Davud döneminde fidye karşılığı serbest bırakılacak ve Menbic'e geri dönebilecekti (1125). Hassan'ın tutsak edilmesinden kısa bir süre sonra Azaz kuşatmasından dönen Belek, Menbic'e geldi. Hassan'ın kardeşi İsa, Belek'in geldiğini görünce askerleriyle iç kaleye savunmaya çekildi. Derhal Joscelin'e bir haberci gönderdi ve kendilerine yardıma gelmesi durumunda ona Menbic'i vereceği teklifini ilettiler⁷⁰.

Belek Gazi'nin Vefatı ve Kral Baudouin'in Serbest Bırakılması

5 Mayıs 1124'te Urfa Kontu Joscelin ile Maraş ve Keysun Hâkimi Keşiş Geoffroy, güçlerini birleştirerek Menbic önlerinde Belek Gazi'nin ordusunun karşısına çıktılar. Menbic önlerinde gerçekleşen şiddetli savaşı Belek Gazi'nin ordusu kazandı. Keşiş Geoffroy bu savaşta öldü. Joscelin ise savaşın kötüye gittiğini görünce, muharebe meydanından kaçarak Tell-Bâşir'e sığındı⁷¹. Haçlı ordusunu yenen Belek Gazi, yeniden Menbic'e yöneldi. Bu sırada Doğu Akdeniz kıyılarında Müslümanların elindeki son kale olan ve stratejik bir noktada bulunan Tyre (Sûr) şehrinin, Haçlıların saldırısına uğradığı haberi ile acil yardım çağrısı geldi. O dönemde el-Cezire'deki Müslümanların en büyük hamisi olan Belek Gazi, Sûr'dan gelen yardım çağrısına kayıtsız kalamazdı. Oraya hareket etmeden önce, Menbic'in tamamen ele geçirilmesi için yeğeni Timurtaş'ı görevlendiren Belek Gazi, 6 Mayıs 1124 günü zırhını üzerinden çıkarmış, Timurtaş'a ve diğer komutanlara kuşatma ile alakalı

⁶⁴ Fulcherius Carnotensis, s. 225-229; Azîmî, s. 46; Urfalı Mateos, s. 274.

⁶⁵ Ebû'l-Ferec farklı bir bilgi vererek, "Belek'in Kral Baudouin ve kız kardeşinin oğlu Galeran'ı yanına alarak Menbic'e doğru hareket ettiğini" (Ebû'l-Ferec, II, s. 358) ileri sürmektedir.

⁶⁶ Ali Sevim, "Temürtaş'ın Haleb Hâkimiyeti", *Belleten*, XXV/C, Ekim-1961, s. 571-593.

⁶⁷ İbnü'l-Esir, X, s. 488; Runciman, II, s. 136.

⁶⁸ Ardiçoğlu, s. 65; Alptekin, "Belek b. Behram", s. 403

⁶⁹ İbnü'l-Adîm, *Buğyat at-Talab fî Târih Halab*, 2. baskı, yayımlayan Ali Sevim, TTK Yay., Ankara 2011. s. 89.

⁷⁰ İlhan Erdem, "Haçlılar İle Mücadelede Menbic ve Emir Belek", *Ankara Üni., DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXVII/LXIV, Ankara 2018, ss. 191-204; Runciman, II, s. 136; Demirkent, *Urfa II*, s. 47; Turan, *Doğu Anadolu*, s. 145 vd.

⁷¹ Urfalı Mateos, s. 277.

emir ve direktifler veriyordu. Bu sırada surlardan atılan bir ok onu sırtından vurdu⁷². Rivayete göre Belek Gazi, sırtındaki oku bizzat çıkarıp kırmış ve “bu ok bütün Müslümanlara vurulmuş bir darbedir”⁷³ şeklindeki son sözüyle o günlerin gerçek durumunu ve Müslümanların duygularını ifade etmiştir. Onun zamansız ölümü Müslümanları büyük bir kedere düşürürken, ondan kurtuldukları için sevinen Haçlılar, günlerce bayram etmişlerdir⁷⁴.

Belek'in naaşı 7 Mayıs 1124'te amcazadesi Timurtaş tarafından Halep'e götürülerek Makam-ı İbrahim civarında defnedildi⁷⁵. Daha sonra Belek'in erkek çocuğu olmadığı için, amcazadeleri Artuklu mirasını aralarında paylaştılar. Bu paylaşım sonucu Meyyâfârikîn ve Harput; İlgazi'nin büyük oğlu Şemsüddeve Süleyman'ın, Mardin ve Halep; küçük oğlu Hüsâmeddin Timurtaş'ın, Hasankeyf ve Palu ise Sökmen'in oğlu Davud'un hâkimiyetine girdi⁷⁶. 16 Haziran 1124'te Şeyzer'deki Münkızıoğulları aracılığıyla Urfa Kontu Joscelin, Kudüs Kraliçesi Morphia⁷⁷ ve Halep Hâkimi Timurtaş bir araya gelip Kral Baudouin'in serbest bırakılması hususunu aralarında görüştiler⁷⁸. Yapılan antlaşmaya göre: Esârîb, Zerdanâ, el-Cezire, Kefertâb ve Azaz'ın Timurtaş'a bırakılmasına, Haçlıların Dübeys b Sadaka ile ittifak etmemesine ve 20.000 dinarı peşin olmak üzere Timurtaş'a 80.000 dinar fidye ödemesine karar verdiler⁷⁹. Fidyenin kalan kısmına teminat olarak, Galeran'ın ve kralın yeğeninini Harran'da hapiste kalmaları, Baudouin'in 4 yaşındaki kızı Prenses Joveta, Joscelin'in 11 yaşındaki oğlu Joscelin ve asalete mensup 10 çocuğun rehine olarak Şeyzer'e gönderilmeleri hususunda anlaşılar. Çocuk rehinelere Şeyzer'e ulaşmalarının ardından, Timurtaş Eylül 1124'te Kral Baudouin'i Harran'dan Halep'e getirtti. Ona bir kral muamelesi yaparak atını ve özel eşyalarını da verip onu sağ salim Antakya'ya gönderdi⁸⁰. Serbest kalan Baudouin, Antakya'da sevinç içerisinde karşılandı. Kısa süre sonra çocuk rehinelere Şeyzer'den Antakya'ya dönmesinin ardından Baudouin, Timurtaş'a haber gönderip Azaz'ın ve diğer kalelerin teslim edilmesine Antakya patriğinin müsaade etmediği bahanesini ileri sürdü. Onun yapılan antlaşmaya sadık kalmayacağını anlayan Timurtaş, elinde esir olarak bulunan Birecik Senyörü Galeran'ı ve Baudouin'in kız kardeşinin oğlunu idam ettirdi⁸¹. Bu gelişmelerin ardından verdiği bütün sözlerden dönen Kral

⁷² Bu konuda Mateos, “Balak Franklara karşı zafer kazandıktan sonra Menbic'e yürüyerek hücum emrini verdi. O zafer sevincinin tesiriyle zırhlı elbisesini çıkarmıştı. Bu sırada Arevabaşt (güneşe tapınan)'ın biri kaleden attığı bir okla onu kaba etinden öldürücü bir surette yaraladı. İlgazioğlu Timurtaş'ı çağırtıp kendisine halef bıraktı ve o anda öldü” (Urfalı Mateos, s. 277-278) bilgilerine yer vermektedir. İbnü'l-Esîr ise “Haçlılarla savaşı kazanan Belek, Menbic kuşatmasına geri döndü. Kaleden atılan bir okla vurulup öldürüldü. Oku kimin attığı belli olmadı” (İbnü'l-Esîr X, s. 489) demektedir. İbnü'l-Adîm de “Belek ayakta durmuş yapılması ve yapılmaması gereken hususlarda emir veriyordu. Tam bu sırada ona kaleden atılan bir ok isabet etti. Oku atanın İsa olduğu söylenmektedir. Belek oku çıkartarak: Bu bütün Müslümanları öldürmektir. Dedi ve vefat etti” (İbnü'l-Adîm, *Zübde II*, s. 219) kaydını düşmektedir. İbn Kesîr'e gelince o da “Belek'in Menbic'i kuşattığı esnada atılan bir ok gelip onun boğazına saplanarak ölümüne sebep olduğunu” (İbn Kesîr, X, s. 363-364) ifade etmektedir.

⁷³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 167.

⁷⁴ Mateos, Franklar bu ölümden dolayı büyük sevinç duydular, fakat onun idaresindeki bütün memleketlerin halkı kara bir matem içine düştü. Çünkü o, kendi hâkimiyeti altında bulunan Ermenilere şefkat ve merhamet göstermişti (Urfalı Mateos, s. 278) demektedir.

⁷⁵ Belek'in türbesi 1940'lı yıllarda yıkılmış, küfi yazıyla süslenmiş olan mezar taşı Şam Müzesi'ne kaldırılmıştır. Bkz. İbrahim Artuk, “Artukoğlu Emir Balak ve Mezarı”, *Belleten*, XI/XLI, 1947, ss. 127-135.

⁷⁶ Azîmî, s. 44-48; İbnü'l-Esîr, X, s. 450; İbnü'l Adîm, *Buğye* s. 90 - a. mlf., *Zübde II*, 218-220; Ebû'l-Ferec, II, s. 358.

⁷⁷ Baudouin du Bourg, 1100 yılında Urfa kontluğuna atanınca bölgedeki Ermenilerin teveccühünü kazanmak düşüncesiyle Malatya'nın Ermeni hâkimi Gabriel'in kızı Morphia ile evlenmiştir Bkz. Anonim Süryânî, Tritton, 1933, s. 75 - Çelik, 2006, s. 19,58; Krş. Runciman, II, 30.

⁷⁸ Runciman, “Timurtaş'ın Şeyzer Emiri Ebû'l-Asâkir el-Münkızı'yi, Baudouin'in fidyesi konusunda Haçlılarla müzakere için görevlendirdiğini” (Runciman, II, s. 136) kaydetmektedir.

⁷⁹ Runciman, II, s. 141; Demirkent, *Urfa II*, s. 58; Sevim, “Temürtaş”, s. 575-576.

⁸⁰ Azîmî, s. 48; Urfalı Mateos, s. 278-279; İbnü'l-Adîm, *Buğye*, s. 83; Ebû'l-Ferec, II, s. 358.

⁸¹ Urfalı Mateos, s. 279.

Baudouin, Dübeys b. Sadaka ile ittifak kurarak Halep üzerine yürüdü. İslâm'ın kutsal değerlerine ve Müslümanlara karşı saldırılarına kaldığı yerden devam etti⁸².

Sonuç

Artuk Bey'in oğulları Sökmen ve İlgazi ile torunu Belek Gazi, Haçlıların İslam dünyası için büyük bir tehlike oluşturduğu bir dönemde, onların Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki yayılmalarını önlemeye çalışmak suretiyle zorlu bir mücadelenin öncüleri olmuşlardır. Sökmen'in Harran'da Haçlılara vurduğu büyük darbenin ardından, İlgazi ve Belek'in Sermadâ Ovası'nda Antakya Haçlı Prinkepsi Roger'i ordusuyla beraber ortadan kaldırmaları, Haçlıların saldırıdan savunmaya çekilmelerine sebep olmuştur. Belek Gazi, hiç şüphesiz Birinci Haçlı Seferi sonrasında Müslümanlar ile Haçlılar arasında cereyan eden mücadelenin en önemli kahramanlarından birisidir. O, amcaları Sökmen ve İlgazi'nin vefatlarının ardından bu onurlu mücadelenin başkomutanlığını üstlenmiş; kudreti, kahramanlığı, adaleti, dindarlığı, nizam ve asayışı sağlamadaki başarısı ile Türk-İslâm dünyasının sevgi ve saygısını kazanmıştır. Bu yüzden sadece Artuklular değil, çevredeki pek çok Türkmen ve Arap emirleri de onu metbû olarak tanıyıp etrafında birleşmişlerdir.

Neredeyse tüm hayatı Haçlılar ile mücadele etmekle geçen Harput Artuklu Hükümdarı Belek Gazi; Urfa Haçlı Kontu Joscelin, Birecik Senyörü Galeran du Puiset ve Kudüs Kralı II Baudouin'in kuvvetlerini bozguna uğratarak kendilerini esir etmekle Haçlılara ağır bir darbe indirmiş, onları buldukları alana hapsederek İslâm coğrafyasında yayılmalarının önünü almıştır. Haçlıların saldırı ve yağmalarından mustarip olan bölgenin Müslim ve gayrimüslim halkı, onun sayesinde rahat bir nefes almışlardır. Haçlılara karşı verdiği başarılı mücadelenin yanı sıra Belek Gazi, Melik Rıdvan zamanından beri Halep'te teşkilatlanmış olan Bâtınîler (Haşhaşîler)'i de etkisiz hale getirmiş, onların bölgede fitne çıkarmalarını engellemiştir. Siyasî, idarî, askerî kudret ve dehaya sahip olan Belek Gazi'nin hedefi; Haçlıları Türk-İslâm dünyasından tamamen söküp atmaktı. Ancak onun zamansız şehadeti, tüm bu hedeflerini akamete uğrattı. Onun ölümü Haçlılar arasında büyük bir coşkuyla kutlanırken, Müslüman ve hâkimiyeti altındaki yerli Hristiyan ahalide derin bir üzüntü ve mateme sebep oldu.

Haçlıların korkulu rüyası haline gelmiş olan bu denli cesur, kabiliyetli, enerjik ve karizmatik bir lider olan Belek Gazi'nin ölümünün ardından; Kudüs Kralı II. Baudouin serbest kalmış, Ermeni Mikhael yeniden Gerger'i ele geçirmiş, Haçlıların kuşatması altında bulunan Sür'un yöneticileri şehri Haçlılara teslim etmek zorunda kalmışlardır. Artukoğlu sülalesinin varisleri ise onun kutlu mirasına sahip çıkamadıkları gibi Haçlılar ile mücadeleye eskisi kadar önem vermeyip kendi kabuklarına çekilmişlerdir. Öte yandan Suriye'de olduğu gibi Anadolu'da da bazı siyasî dengeler değişmiş; Gürcüler Doğu Anadolu topraklarına karşı taarruza geçerken, Danişmendliler de korumasız kalan Malatya'yı zapt etmişlerdir. Belek Gazi'nin vefatının ardından, Haçlılara karşı verilen mücadele bir süre duraksasa da onun cihat ve mücadele ruhu, Müslümanlar arasında yeniden bir uyanışa sebep olmuştur. Nitekim bir süre sonra başta Danişmendliler olmak üzere Zengîler, Eyyübîler ve Memlûkler Haçlılara karşı girişilen bu kutsal direnişin bayrağını elden ele taşımışlardır.

⁸² Azîmî, s. 48; İbnü'l-Adîm, *Zübde II*, s. 222-223.

Kaynakça

- Albertus Aquensis, "Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione Emundatione et Retitutione Sanctae Hierosolymitananae Ecclesiae", *RHC Occ.*, IV, Jena-1923, (ss. 265-713).
- Alptekin, Coşkun, "Artuklular", *DİA*, III, İstanbul 1991, (ss. 415-419).
- , "Belek b. Behram", *DİA*, V, İstanbul 1992, (ss. 402-403).
- Anonim Süryani Vekâyinâmesi, İngilizce'ye çev. Arthur Stanley Tritton, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", *Journal of The Royal Asiatic Society*, Paris January 1933, (pp. 69-101); Sebahattin Çelik, *Anonim Süryani Vekâyinâmesine Göre I. ve II. Haçlı Seferi*, Celal Bayar Üni. SBE, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2006.
- Ardıçoğlu, Nurettin, *Harput Tarihi*, Harput Derneği Yay., İstanbul 1964.
- Artuk, İbrahim, *Artuk Bey*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Türk Büyükleri Dizisi, CIV, Ankara 1988.
- , "Artukoğlu Emir Balak ve Mezarı", *Belleten*, XI/XLI, Ocak-1947, (ss. 129-135).
- Azîmî, Ebû Abdullâh, *Azîmî Tarihi; Selçuklularla İlgili Bölümler*, yayımlayan Ali Sevim, TTK, Ankara 2006.
- Bundârî, el-Feth b. Alî, *Zübdetü'n-Nusrâ ve Nühbetü'l-Üsrâ*, çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 2. baskı, TTK Yay., II/XLI, Ankara 1999.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yay., İstanbul 1979.
- Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1. baskı, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997.
- , *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK Yay., XXIV/XXII, Ankara 1996.
- , *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, I, TTK Yay., Ankara 1990.
- , *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, II, TTK Yay., Ankara 1994.
- , "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1995, (ss. 17-56).
- Ebû'l-Ferec, Gregory (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay., II/CXII, Ankara 1999.
- El-Azharî, Taef Kamal, "The Policy of Balak The Artukids Against Muslims and Crusaders. A Turkmen Identity Dilemma in the Middle East 1090-1124", *International Journal of Humanities and Social Science*, IV/IV, Doha, Qatar, February-2014, (pp. 286-293).
- Erdem, İlhan, "Haçlılar İle Mücadelede Menbic ve Emir Belek", *Ankara Üni. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXVII/LXIV, Ankara 2018, (ss. 191-204).
- Fulcherios Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, çev. İlcan Bihter Barlas, *Kudüs Seferi*, IQ Yay., İstanbul 2009.
- Holt, P.M., *The Age of the Crusades, The Near East from the Eleventh Century to 1517*, çev. Özden Arıkan, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999.
- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebû'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Târîh*, XII, çev. Mehmet Keskin, *Büyük İslâm Tarihi*, Çağrı Yay., İstanbul, 2001.
- İbnü'l-Kalânîsî, Ebû Ya'lâ Hamzâ, *Zeyl-u Târîh-i Dımaşk*, Arapça'dan çev. Onur Özatağ. *Şam Tarihine Zeyl - I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015.
- İbnü'l-Adîm, Kemâlüddîn, *Zübdetü'l-Haleb min Târîh-i Haleb*, II, nşr. Sâmî Dehhân, Dımaşk 1954.
- , *Buğyat at-Talab fi Târîh Halab*, 2. baskı, yayımlayan Ali Sevim, TTK Yay., Ankara 2011.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebû'l-Hasen, *el-Kâmil fi't-Tarih*, X, çev. Komisyon vd., Bahar Yay., İstanbul 1987.
- İbnü'l-Ezrak, Ahmet b. Yûsuf b. Alî, *Târîh-u Meyyâfârikîn ve Âmid (Artuklular Kısımı)*, nşr. Ahmet Savran, Atatürk Üni. Fen-Edb. Fak. Yay., Erzurum 1992.
- Küçükspahioğlu, Birsnel, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2007.

- Lamb, Harold, *The Crusade: Iron Men and Saints*, çev. Gaye Yavuzcan, *Haçlı Seferleri: Demir Adamlar ve Azizler*, İlgı Kültür Sanat Yay., İstanbul 2010.
- Merçil, Erdoğan; “Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devleti’nin Durumu”, *Uluslar Arası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, TTK Yay., Ankara 1999, (ss. 83-90).
- Metin, Tülay, “Sultanlığı Meşrûiyet Kazanmamış Bir Selçuklu Şehzadesi: Tuğrul Arslan”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, VI, Konya 2017, (ss. 35-52).
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, *Camîu’-d-Düvel*, II, yayımlayan Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi*, II, Akademi Kitabevi, İzmir 2001.
- Nuveyrî, Ebû’l-Abbâs Şihâbuddîn, *Nihâyetü’l-Ereb fî Funûni’l-Edeb*, I-XXXXII, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Kâhire 1992.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK Yay., Ankara 1981.
- Paydaş, Kâzım, “Artuklular ve Gürcüler”, *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, I, ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Valiliği Kültür Yay., Mardin 2008, (ss. 211-220).
- Râvendî, Alî b. Süleymân, *Râhatü’s-Sudûr ve Âyetü’s-Sürûr*, I, Muhammed İkbâl’in Farsça neşriden çev. Ahmed Ateş, TTK Yay., Ankara 1999.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I-II, çev. Fikret Işıltan, TTK Yay., Ankara 1989.
- Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçuklular Tarihi*, TTK Yay., XXIV/VII, Ankara 1989.
- , *Ünlü Selçuklu Komutanları; Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, TTK Yay., Ankara 1990.
- , “Artukoğlu Sökmen’in Siyasî Faaliyetleri”, *Belleten*, XXVI/CIII, 1962, (ss. 501-520).
- , “Artukoğlu İlgazi”, *Belleten*, XXVI/CIV, 1962, (ss. 649-687).
- , “Temürtaş’ın Halep Hâkimiyeti”, *Belleten*, XXV/C, 1961, (ss. 571-594).
- , “Artukluların Soyu ve Artuk Beyin Siyasî Faaliyetleri”, *Belleten*, XXVI/CI, 1990, (ss. 121-146).
- Sevim, Ali - Yücel, Yaşar, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK Yay., Ankara 1989.
- Sıbt İbnül-Cevzî, “Mir’atü’z-Zamân fî Târîhi’l-Âyân”, Selçuklularla ilgili kısmı yayımlayan Ali Sevim, *Belgeler*, XIV, 1992, (ss. 1-260).
- , *Miratü’z-Zamân fî Târîhil-Âyân*, çev. ve değ. Ali Sevim, TTK Yay., Ankara 2011.
- Sümer, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri*, TTK Yay., Ankara 1990.
- Süryânî Mikhail, *Khronik (1166-1199)*, çev. Hrant D. Andreasyan, *Süryânî Patrik Mihail’in Vekâyinâmesi*, II, TTK Kütüphanesi, Ankara 1944.
- Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 2. baskı, Nakışlar Yay., İstanbul 1980.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye: Alp Arslan’dan Osman Gazi’ye (1071-1318)*, 7. baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2002.
- Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, XI. ve XII. kitapları çev. Ebru Altan, İstanbul Üni. SBE, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995.
- Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, 2. baskı, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yay., Ankara 1987.
- Yılmazçelik, İbrahim - Çelik, Sebahattin, “Malatya Melikesi Ayşe Hatun’un Belek Gazi ile İzdivacı”, *Danışmendiler ve Malatya’nın Fethi Sempozyumu: Bildiriler*, ed. Salim Cöhce vd., İnönü Üniversitesi Matbaası, Malatya 2020, (ss. 280-297).
- Yınanç, Mükrimin Halil, “Belek”, *İA*, II, MEB Yay., Ankara 2002, (ss. 468-473).